

Jerzy Kaliszan

Rosyjskie homonimy słowotwórcze w sferze denominalnych rzeczowników sufiksalnych

Studia Rossica Posnaniensia 23, 175-180

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROSYJSKIE HOMONIMY SŁOWOTWÓRCZE W SFERZE DENOMINALNYCH RZECZOWNIKÓW SUFIKSALNYCH

RUSSIAN WORD-FORMATIVE HOMONYMS IN THE SPHERE
OF DENOMINAL SUFFIXAL NOUNS

JERZY KALISZAN

ABSTRACT. The author analyses binary oppositions of derivatives with the same derivation basis which arise as a result of realization of word-formative types of the identical material but of the functionally differentiated formants.

Jerzy Kaliszan, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Filologii Rosyjskiej, al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska – Poland.

Wśród rosyjskich denominalnych rzeczowników sufiksalnych liczną grupę stanowią pary homonimicznych formacji słowotwórczych utworzonych na bazie tego samego wyrazu, np. *jagod-nik*₁ (nomen agentis) – *jagod-nik*₂ (nomen loci), *uczitel-stwo*₁ (nomen essendi) – *uczitel-stwo*₂ (nomen coll.). O ich homonimiczności decyduje formalno-semantyczna tożsamość tematów słowotwórczych i formalna identyczność formantów jako wykładników odrębnych znaczeń derywacyjnych (strukturalnych).

Tego rodzaju pary derywatów znalazły swoje miejsce m.in. w znanej klasyfikacji homonimów słowotwórczych A. N. Tichonowa¹. Do homonimów słowotwórczych zaliczają je również E. A. Bałałykina i G. A. Nikołajew². W językoznawstwie polskim ten sam rodzaj wzajemnej relacji dwu (lub więcej) równobrzmiących formacji odnoszą do homonimii słowotwórczej R. Grzegorzczkowa³ i D. Buttler⁴.

Celem niniejszego opracowania jest uchwycenie i omówienie możliwych rodzajów opozycji homonimicznych denominalnych rzeczowników sufiksalnych, opozycji powstających w wyniku formalnej styczności typów derywacyj-

¹ A. N. Tichonow, *Słowoobrazowatielnyje omonimy w russkom jazykie*, „Russkij Jazyk w Szkole” 1971, nr 1, s. 88-93.

² E. A. Bałałykina, G. A. Nikołajew, *Russkoje słowoobrazowanie*, Izdatielstwo Kazan-skiego Uniwersiteta 1985, s. 158.

³ R. Grzegorzczkowa, *O tak zwanych homonimach słowotwórczych*, „Poradnik Językowy” 1966, nr 6, s. 244-249.

⁴ D. Buttler, *Polska homonimia słowotwórcza*, „Prace Filologiczne” 1972, t. 22, s. 121-157.

nych o materialnie identycznych, ale funkcjonalnie zróżnicowanych formantach słotwórczych⁵.

Wśród tych opozycji pokazną grupę stanowią pary derywatów z formantem *-nik*, w których jeden z członów należy do kategorii nomina agentis, drugi zaś reprezentuje inną kategorię słotwórczo-semantyczną. Jako przykład mogą tu służyć często ilustrowane w literaturze przypadki typu *pticz-nik*₁ 'lubiciel ptic' – *pticz-nik*₂ 'pomieszczenie dla ptic', *korow-nik*₁ 'kto uchażywajet za korowami' – *korow-nik*₂ 'pomieszczenie dla korow'. Ten rodzaj homonimii opiera się na opozycji znaczenia agentywności i znaczenia lokatywności i wykazuje ścisły związek z leksyką, bowiem w charakterze podstaw słotwórczych jako współtworzywa homonimii wykorzystywane są przede wszystkim rzeczowniki należące do leksykalno-semantycznej grupy zoonimów. Oto szereg dalszych przykładów: *sobacz-nik*₁ 'psar' – *sobacz-nik*₂ 'psarnia', *pczel-nik*₁ 'bortnik' – *pczel-nik*₂ 'pasieka', *krolcz-at/nik*₁ 'robotnik' – *krolcz-at/nik*₂ 'pomieszczenie dla krolikow', *golub'-at/nik*₁ 'lubiciel gołubiej' – *golub'-at/nik*₂ 'gołubiatnia', *łoś-at/nik*₁ 'ochotnik na łosiej' – *łoś-at/nik*₂ 'pomieszczenie dla łosiej', *miedwież-at/nik*₁ 'ochotnik na miedwieziej' – *miedwież-at/nik*₂ 'pomieszczenie dla miedwieziej w zooparkie'.

Ten sam rodzaj opozycji najogólniejszych znaczeń strukturalnych agentywności i lokatywności spotykamy w parach *malin-nik*₁ 'kto lubit (sobirat) malinu' – *malin-nik*₂ 'miesto, gdzie rastiot malina', *jagod-nik*₁ 'kto lubit (sobirat) jagody' – *jagod-nik*₂ 'miesto, gdzie rastut jagody', *ugol-nik*₁ 'ugolszczik' – *ugol-nik*₂ 'miesto, gdzie żgut ugol', *posud-nik*₁ 'raboczij, mojuszczij posudu (w bufietie, kuchnie)' – *posud-nik*₂ 'połka ili szkafczik dla posudy', a także w pewnym sensie w parach *molocz-nik*₁ 'kto torgujet mołokom' – *molocz-nik*₂ 'kuwszynczik dla mołoka', *bukasz-nik*₁ 'sobiratelj nasiekomych (bukaszek)' – *bukasz-nik*₂ 'korobka dla nasiekomych (bukaszek)', *bumaż-nik*₁ 'kto izgotow-lajet bumagu' – *bumaż-nik*₂ 'portfielczik dla bumag (dokumentow)', *matras-nik*₁ 'izgotowitiel matrasow' – *matras-nik*₂ 'czechoł dla matrasa', *oczecz-nik*₁ 'optik' – *oczecz-nik*₂ 'futlar dla oczkow', *bulawocz-nik*₁ 'izgotowitiel buławok' – *bulawocz-nik*₂ 'korobka ili poduszeczka dla buławok', *igolocz-nik*₁ 'izgotowitiel igołok' – *igolocz-nik*₂ 'korobka ili poduszeczka dla igołok'. Bliskie wymienionym relacjom „nomen agentis – nomen loci” są opozycje typu *zakon-nik*₁ 'kto znajet (sobludajet) zakony' – *zakon-nik*₂ 'kniga, swod zakonow', *kanon-nik*₁ 'cztiec kanonow' – *kanon-nik*₂ 'cerkownaja kniga, sbornik kanonow', *piesien-nik*₁ 'ispolnitel piesien' – *piesien-nik*₂ 'sbornik piesien', których drugi człon stanowią nazwy przedmiotów zawierających w charakterze swoich elementów desygnaty podstaw.

⁵ Do analizy wykorzystany został materiał dowodowy wyekscerpowany z następujących źródeł: A. N. Tichonow, *Słowoobrazowatielnyj słowar' ruskogo jazyka*, t. 1-2, Moskwa 1985; *Słowar' ruskogo jazyka*, red. A. P. Jewgienjewa, t. 1-4, Moskwa 1981-1984; A. A. Zalizniak, *Grammaticzeskij słowar' ruskogo jazyka*, Moskwa 1977 (wykorzystano słownik a tergo).

Oprócz rzeczowników o ogólnym znaczeniu miejsca (pomieszczenia, terenu otwartego, przedmiotu, w którym przechowuje się inne przedmioty, przedmiotu będącego miejscem koncentracji innych przedmiotów itp.⁶) w opozycji homonimicznej do rzeczowników agentywnych na *-nik* mogą stać reprezentanty wielu innych typów słowotwórczych, por.: *pugowicz-nik₁* 'izgotowiciel pugowic' – *pugowicz-nik₂* 'rastienije' (nazwa symilatywna; znaczenie podobieństwa), *probocz-nik₁* 'izgotowiciel probok' – *probocz-nik₂* 'sztopor' (od obiektowa nazwa środka czynności), *jabłocz-nik₁* 'kto lubit jabłoki' – *jabłocz-nik₂* 'naliwka iz jabłok' (odmateriałowa nazwa rezultatu czynności), *pluż-nik₁* 'pachar' – *pluż-nik₂* 'lemiech' (nazwa części desygnatu podstawy) i in.

Aktywne źródło homonimów słowotwórczych omawianej tu grupy rzeczowników denominalnych stanowi formalna styczność – z racji materialnie identycznych formantów – typów derywacyjnych funkcjonujących w ramach kategorii *nomina essendi* i *nomina collectiva*. Stosunkowo liczne we współczesnym języku rosyjskim są takie pary homonimów, jak *uczitel-stwo₁* 'sostojanije, zianiatije ucziela' – *uczitel-stwo₂* 'sowokupnost', sosłowije uczieliej'. Oto szereg analogicznych przykładów: *monasz-estwo₁* – *monasz-estwo₂*, *djakon-stwo₁* – *djakon-stwo₂*, *kulacz-estwo₁* – *kulacz-estwo₂*, *ziemlacz-estwo₁* – *ziemlacz-estwo₂*, *bosiacz-estwo₁* – *bosiacz-estwo₂*, *plebiej-stwo₁* – *plebiej-stwo₂*, *cholop-stwo₁* – *cholop-stwo₂*, *junkier-stwo₁* – *junkier-stwo₂* itp. Identyczny rodzaj relacji znaczeń strukturalnych reprezentują mniej liczne opozycje derywatów z formantem *-ura*, np. *adwokat-ura₁* – *adwokat-ura₂*, *docent-ura₁* – *docent-ura₂*, *profieśs-ura₁* – *profieśs-ura₂*.

Wiele jest we współczesnym języku wypadków homonimii słowotwórczej rzeczowników denominalnych powstającej w wyniku materializacji typów derywacyjnych z formantami *-iszcze* i *-ina* jako wykładnikami znaczenia augmentatywności lub ekspresywności i typów derywacyjnych z tożsamymi materialnie formantami wyrażającymi inne znaczenia słowotwórcze, przeważnie o charakterze mutacyjnym. Na przykład derywatom augmentatywnym (lub augmentatywno-ekspresywnym) *pożar-iszczec₁*, *kostr-iszczec₁*, *ogn-iszczec₁*, *gorod-iszczec₁*, *dwor-iszczec₁*, *murawj-iszczec₁* można przeciwstawić formacje lokatywne *pożar-iszczec₂* 'miasto bywszego pożara', *kostr-iszczec₂* 'miasto, gdzie był kostior', *ogn-iszczec₂* 'miasto, gdzie był ogoń (= kostior)', *gorod-iszczec₂* 'miasto, gdzie stał gorod', *dwor-iszczec₂* 'miasto, gdzie stał dwor', *murawj-iszczec₂* 'murawiejnik'; por. też inny rodzaj przeciwstawienia: *topor-iszczec₁* 'bolszoz topor' – *topor-iszczec₂* 'rukojatką topora' (nazwa części desygnatu podstawy)⁷.

⁶ Por. podobnie szerokie rozumienie kategorii semantycznej nazw lokatywnych w odniesieniu do materiału języka polskiego: B. Kreja, *Słowotwórstwo nazw miejsca we współczesnym języku polskim*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” 1975, s. 64-98; R. Grzegorzczkowska, J. Puzynina, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1979, s. 192.

⁷ Ten rodzaj opozycji znaczeń strukturalnych stosunkowo rzadko materializuje się w homonimicznych formach wyrazowych. Wiele przykładów świadczy o tendencji do unikania potencjal-

Formacje modyfikacyjne na *-ina* typu *gorb-ina*₁, *ps-ina*₁, *som-ina*₁, *slon-ina*₁, *biegiemot-ina*₁ tworzą opozycje homonimiczne z rzeczownikami *gorb-ina*₂ 'niecztó pochożeje na gorb – wypukłość', 'wzwyższennost' (nazwa symilatywna), *ps-ina*₂, *som-ina*₂, *slon-ina*₂, *biegiemot-ina*₂ 'miąso żywotnego kak piszcza' (nazwy mereologiczne).

Wyjątkowo liczne w języku rosyjskim są pary homonimów rzeczownikowych powstałych w rezultacie materializacji modyfikacyjnego typu z formantem *-ka* jako wykładnikiem znaczenia deminutywności i mutacyjnego typu z tożsamym materialnie formantem wyrażającym znaczenie podobieństwa. Chodzi tu o równobrzmiące diady rzeczownikowe w rodzaju *szlap-ka*₁ 'maleńkaja szlapa' – *szlap-ka*₂ 'przedmiot pochożyj na szlapu' (szlapka griba, patrona, gwoździa), *golow-ka*₁ 'maleńkaja gołowa' – *golow-ka*₂ 'przedmiot pochożyj na gołowu' (gołowka winta, buławki); analogicznie: *noż-ka*₁ – *noż-ka*₂ (stoła, stuła, kriesła, aparata), *koron-ka*₁ – *koron-ka*₂ (zuba), *stien-ka*₁ – *stien-ka*₂ 'miebiel', *lopat-ka*₁ – *lopat-ka*₂ 'czast' tiela', *borod-ka*₁ – *borod-ka*₂ (klucza), *brow-ka*₁ – *brow-ka*₂ 'kraj nasypi biegowoj dorożki', *krysz-ka*₁ – *krysz-ka*₂ (czajnika, kastroli, jaszczika), *doroż-ka*₁ – *doroż-ka*₂ 'kowrik, połowik', *blosz-ka*₁ – *blosz-ka*₂ 'krużoczek w dietskój igrie, podprygiwajuszczij (kak błocha) pri nażymanii na jego kraj', *lisicz-ka*₁ – *lisicz-ka*₂ 'grib, po cwietu pochożyj na lisicu', *musz-ka*₁ – *musz-ka*₂ (na stwole orużyja), *tufiel-ka*₁ – *tufiel-ka*₂ 'infuzorija'. Ten sam rodzaj opozycji znaczeń strukturalnych spotykamy w parach wyrazów z innymi homonimicznymi wykładnikami derywacji, por.: *nos-ik*₁ 'maleńkij nos' – *nos-ik*₂ (czajnika, kofiejnika), *stolb-ik*₁ – *stolb-ik*₂ (cyfr, primierow), *most-ik*₁ – *most-ik*₂ 'gimnastyczeskaja figura', *slon-ik*₁ – *slon-ik*₂ 'żuk s dlinnym chobotkom', *jazycz-ok*₁ – *jazycz-ok*₂ (botinka), *glaz-ok*₁ – *glaz-ok*₂ (kartofiel), *griebiesz-ok*₁ – *griebiesz-ok*₂ (pietucha), *molotocz-ek*₁ – *molotocz-ek*₂ 'kostoczka w uchie', *kuwszyń-ec*₁ – *kuwszyń-ec*₂ (u rastienija), *koż-yca*₁ – *koż-yca*₂ (apielsina), *striem'-eczko*₁ – *striem'-eczko*₂ 'kostoczka w uchie', *sierdiecz-ko*₁ – *sierdiecz-ko*₂ 'sriedniaja czast' niekotorych przedmiotow', *ryl-ce*₁ – *ryl-ce*₂ (piestika, orudija, pulemiota) itp.⁸

nej tożsamości fonematycznej leksemów, por. *bagr-iszcze*, *molot-iszcze*, *sierp-iszcze*, *noż-yszcz*e 'bolszój bagor, molot, sierp, noż' i *bagr-owiszcz*e, *molot-owiszcz*e, *sierpowiszcz*e, *noż-ewiszcz*e 'rukojotka bagra, molota, sierpa, noża'.

⁸ Wypada w tym miejscu wyjaśnić następującą kwestię. Niektórzy językoznawcy uważają rzeczowniki typu *szlapka*₂, *nosik*₂, *ryl-ce*₂ itp., określone tu jako nazwy symilatywne (charakteryzujące przedmiot ze względu na podobieństwo do innego przedmiotu), za derywaty semantyczne (a zatem niepodzielne słowotwórczo), stanowiące wynik przekształcenia znaczeniowego odpowiednich (homonimicznych) sufiksalnych rzeczowników deminutywnych (por.: A. A. Bułachowski, *Dieetimologizacija w russkom jazykie*, w: Trudy Instituta russkogo jazyka, t. 1, Moskwa 1949, s. 150, i in.; A. A. Diemientjew, *Imienna suszczestwitielnyje s utraczennoj umieńszytielnostju*, „Russkij Jazyk w Szkole” 1948, nr 1, s. 8; tegoż autora, *Umieńszytielnyje słowa w russkom jazykie*, „Russkij Jazyk w Szkole” 1953, nr 5, s. 5-11; I. Pierie, *Sluczai leksikalizacji w russkom jazykie*, „Russkij Jazyk w Szkole” 1958, nr 3, s. 3-4 i in.). Obecnie jednakże przeważa pogląd, że

Jak widać z przedstawionej wyżej analizy materiału, homonimia denominalnych rzeczowników sufiksalnych o wspólnej podstawie derywacyjnej jest zjawiskiem rozpowszechnionym w języku. Dzięki zabiegom słowotwórczym wykorzystującym w charakterze narzędzia derywacji równobrzmiące formanty wydatnie powiększa się obszar homonimii leksykalnej, bowiem homonimia słowotwórcza realizuje się w jednostkach należących jednocześnie do sfery słowotwórstwa i leksyki.

Opisane tu rodzaje opozycji homonimicznych stanowią oczywiście tylko pewną część zjawisk homonimii derywatów rzeczownikowych. Homonimia rzeczowników jako wynik procesów słowotwórczych jest zjawiskiem szeroko rozpowszechnionym także w sferze dewerbalnej sufiksacji rzeczownikowej, por. *kos-ar'*₁ 'raboczij' – *kos-ar'*₂ 'noż', *riez-ak*₁ 'raboczij' – *riez-ak*₂ 'instrument', *wyczislj-tiel*₁ 'czelowiek' – *wyczislj-tiel*₂ 'pribor, maszyna'. Ten rodzaj homonimii rzeczownikowych struktur słowotwórczych, jak też inne jej rodzaje, wymagają wnikliwej analizy opartej na szerokim materiale faktograficznym i podobnie jak przedstawione w niniejszym opisie typy formacji homonimicznych bezwzględnie zasługują na oddzielne i w miarę szczegółowe opracowanie.

Na zakończenie należy podkreślić, że badania nad homonimią słowotwórczą (nie tylko rzeczownikową) oprócz aspektu taksonomicznego posiadają istotną wartość aplikatywną. Ich wyniki, odpowiednio dostosowane na przykład do potrzeb nauczania języka rosyjskiego jako obcego, mogą być wykorzystane w kształtowaniu u uczących się zdolności rozróżniania, „odczytywania” struktur pozornie identycznych, ale posiadających inny wywód, inną historię derywacyjną. Świadomość potencjalnej homonimiczności typów słowotwórczych sprzyja nie tylko właściwej interpretacji i semantyzacji derywatów, ale także stanowi niezbędny warunek poprawnego działania słowotwórczego.

ЕЖИ КАЛИШАН

РУССКИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОМОНИМЫ В СФЕРЕ ОТСУБСТАНТИВНЫХ СУФФИКСАЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Резюме

Статья посвящена обсуждению некоторых типов омонимических оппозиций в сфере отсубстантивных суффиксальных существительных в русском языке. Анализом охвачены бинарные оппозиции дериватов с тождественной базовой основой и материально идентич-

z synchronicznego punktu widzenia tego typu rzeczowniki należy rozpatrywać jako derywaty morfologiczne, pozostające w bezpośrednim związku – formalnym i semantycznym – z odpowiednimi rzeczownikami niedeminutywnymi (por. np.: N. A. Janko-Trinickaja, *Czlenimost' slow tipa nożka, ruczka*. W: *Razwitijsie sowriemiennogo russkogo jazyka* 1972, Moskwa 1975, s. 175-185; *Russkaja grammatika*, t. 1, Moskwa 1980, s. 205; M. Olechnowicz, *Zagadnienie rosyjsko-polskich paralel jazykowych i sposobów ich interpretacji*. W: *Semantyka w badaniach konfrontatywnych języka rosyjskiego i polskiego*, Katowice 1980, s. 89-96; tylko w odniesieniu do analogicznych faktów języka polskiego por.: R. Grzegorzczkowska, J. Puzynina, op. cit., s. 116).

ными, но функционально различающимися словообразовательными формантами. Примером подобных оппозиций могут служить: *малин-ник*₁ 'тот, кто собирает малину' – *малин-ник*₂ 'место, где растет малина'; *учитель-ство*₁ 'профессия, занятие учителя' *учитель-ство*₂ 'сословие, совокупность учителей'.

RUSSIAN WORD-FORMATIVE HOMONYMS IN THE SPHERE OF DENOMINAL SUFFIXAL NOUNS

by

JERZY KALISZAN

Summary

This article is devoted to the discussion of particular kinds of homonymic denominal oppositions of suffixal nouns in Russian. What is meant here are the binary oppositions of derivatives with the same derivative basis formed as a result of realization of word-formative types of the materially identical, but functionally differentiated formants. Among other things an example of such oppositions are: *malin-nik*₁ 'the one who collects or likes raspberries' – *malin-nik*₂ 'the place where raspberries grow', *uczitel-stvo*₁ 'the profession, the job of a teacher' – *uczitelstvo*₂ 'teachers as a group'.